

SETÉNYI JÁNOS

Felzárkóztató programok az alapfokú oktatásban

Az 1991-ben bevezetett állami kisebbségi normatív támogatás ellenére a cigányság - Magyarország legnagyobb kisebbsége - lemaradása a közoktatásban a többségi népességhez képest feltételezhetően növekedőben van. A cigány-felzárkóztató programok finanszírozása eddig nem hozott szakmailag mérhető, szignifikáns változást. Ahhoz, hogy a felzárkóztatás valóban eredményes legyen, országos felmérésre, a helyzet pontos diagnosztizálására és ennek alapján felzárkóztató programcsomag elkészítésére van szükség. Ezt a célt szolgálja ez az elemzés is, amely az eddig elkészített katalogizált cigány-felzárkóztató programok vizsgálata alapján készült.

A feldolgozott anyag az 1994 és 1996 februárja között a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kisebbségi Főosztályához beérkezett pályázatok körét öleli fel. Ebben az időszakban 120 alapfokú oktatási-nevelési intézmény folyamodott kisebbségi kiegészítő állami támogatásért. A feldolgozott pályázatok köre nem tekinthető országos mintának, hiszen számuk meglehetősen alacsony, és a fenti időszak alatt a helyi információáramlástól függően spontán módon beérkezett pályázatokat foglalja magában. Ez a tény az elemzőket óvatos megfogalmazásokra és korlátozott érvényességű következtetésekre levonására intette. Mindennek ellenére elmondható, hogy a helytálló véleményalkotás szempontjából megfelelő a pályázatok regionális szóródása.¹ Az egységes szempontrendszer kidolgozását követően katalogizáltuk a beérkezett pályázatokat. Néhány kulcsterület összehasonlítása és elemzése után következtetéseket és ajánlásokat fogalmaztunk meg.²

1991 óta az állami költségvetés a nevelési-oktatási intézményeket kisebbségi, normatív kiegészítő támogatásban részesíti. Ennek keretein belül kerül sor a cigány-felzárkóztató programok finanszírozására is. Elemzésünk célja egy olyan összesítő tanulmány elkészítése volt, amely bemutatja, hogy milyen feladatok megvalósítására fordítják a kisebbségi kiegészítő állami támogatást a cigányszármazású tanulókkal is foglalkozó alapfokú oktatási intézmények. A tanulmány másik célja néhány olyan ajánlás megfogalmazása volt, melyek támpontul szolgálhatnak azon szakemberek számára, akik a költségvetési törvényben megfogalmazott elv szerint elkészítik az iskolai cigány-felzárkóztató programcsomagokat.

A legfrissebb felmérések szerint a 90-es évek elején az általános iskolai tanulóknak körülbelül 8 százaléka volt cigány származású. A cigány származású tanulók közel 70 százaléka olyan iskolákba jár, amelyekben arányuk meghaladja a 10 százalékot.³ A cigányságot vizsgáló felmérésekből világosan látszik: ahogy nő a cigány tanulók aránya, úgy nő a több tárgyból bukott, évisméltó, illetve túlkoros tanulóké is. Helyzetüket súlyosbítja, hogy az általuk látogatott iskolák ellátottsága rosszabb az országos átlagnál. Ezekben az iskolákban a követelményrendszer is sokkal alacsonyabb, ez is gyengíti a tanulók eredményességét. További súlyos probléma, hogy a nyolc osztályt elvégző cigánygyerekek közül csak kevesen képesek továbbtanulni. Ezek a hátrányok természetesen nemcsak az átlagos cigánygyerekeket, hanem kiemelkedően tehetséges, ambiciózus társaikat is érintik. Komoly erőfeszítésekre van tehát szükség a felzárkóztató programcsomagok elkészítéséhez és azoknak a válságterületeken történő mielőbbi bevezetéséhez.

Magáról a programcsomagról a költségvetési törvény a következőképpen rendelkezik: „A nemzetiségi, etnikai kisebbségi és a két tanítási nyelvű oktatásban részt vevők után 35 százalék kiegészítő hozzájárulás igényelhető az alap-hozzájárulás

mellett, ha az iskolai nevelés és oktatás a művelődési és közoktatási *miniszter által jóváhagyott, illetőleg kiadott nevelési-oktatási terv* alapján folyik.”⁴

Értelmezés és gyakorlat

A beérkezett pályázatok azt mutatják, hogy a felzárkóztatásnak nincs részletesen kidolgozott, országosan elfogadott módszere. A programok minősége, tartalma és szervezeti megoldásai nagyon széles skálán mozognak. Tanrendi, szerkezeti szempontból a cigányfelzárkóztatásban alapvetően háromféle modell használatos: tanrenden belüli (differenciált óra-vezetés), tanrenden kívüli (korrepetálás) és totális felzárkóztatás. A mai felzárkóztató programok többsége a két első megoldás együttes használatát részesíti előnyben. Totális felzárkóztatásra abban az esetben kerülhet sor, ha olyan tananyagmodulok készülnek (például cigány-népismeret, valamint attitűd- és készségfejlesztő tananyagok), melyek a tanrendbe szerkezetileg bármelyik ponton beépíthetők.

Tartalmi szempontból elsősorban tantárgyi felzárkóztatásról beszélhetünk. Mivel a magyar nyelv és irodalom, illetve a matematika az a két tantárgy, melynek elsajátítása a későbbi iskolai eredményesség kulcsa, így alsó tagozaton főleg ezek korrepetálására helyezik a hangsúlyt. Felső tagozaton a két alaptantárgy korrepetálását, iskolánként változó összetételben, a többi problematikus tantárgyével egészítik ki. A hagyományos tantárgyi felzárkóztatás a programok több mint felénél készség- és attitűdfejlesztő, illetve népismereti részprogramokkal egészül ki. A felzárkóztatás csak abban az esetben bizonyul hatékonynak, ha a tantárgyi felzárkóztatás, valamint a készség- és attitűdfejlesztő programok koherens egységet alkotnak, tehát szervesen egymásra épülve dolgozzák ki azokat. Jelentős eredmény, hogy több iskolában is felismerték a készségek fejlesztésének fontosságát, de feltételezhető, hogy az egyes részterületeken történő készség-fejlesztés nem segíti elő a felzárkóztatás megvalósítását.

A cigány-felzárkóztatás harmadik dimenziójának az érintett célcsoportok meghatározása tekinthető. Léteznek olyan programok, melyek etnikai alapon az iskolában jelen levő összes cigány származású tanuló számára készülnek, de vannak olyanok is, melyek iskolai teljesítménytől függően csak a tanulmányaikban lemaradó cigány tanulók számára nyújtanak segítséget a tananyag elsajátításában. A felzárkóztató programok többségében nem etnikai alapon, hanem iskolai teljesítményüktől és szociális helyzetüktől függően vesznek részt a tanulók.

A felzárkóztató programok elemzése során nyilvánvalóvá vált, hogy a szempontok keveredéséről van szó. A költségvetési támogatás hatékony felhasználása érdekében szükséges a célcsoportok kijelölését egységesíteni, a felzárkóztatást szakszerűbbé tenni.

A beérkezett cigány-felzárkóztató programok elemzése két fő problémára hívta fel a figyelmet: egyrészt az intézmények vezetői, pedagógusai nem ismerik pontosan a normatív támogatás igénybevételének feltételeit, másrészt a cigány-felzárkóztató programok többségének minősége nem kielégítő; a programok készítői nem a cigányság szocio-kulturális sajátosságaiból indulnak ki, amikor a cigányfelzárkóztatás gondolatával kezdenek foglalkozni.

Óvodai programok

A vizsgált óvodai cigány-felzárkóztató programok 87 százaléka az általános szocializációra helyezi a hangsúlyt (étkezési, higiénés, öltözködési szokások

kialakítása, közösségi életre nevelés, a beilleszkedés elősegítése). A pedagógusok feltehetően az általános szocializáció óvodai képzésben alkalmazott eszköztárát használják fel munkájuk során. Az elemzett leírások alapján ugyancsak feltételezhető, hogy ezen programoknak nincs semmilyen speciális vonása.

Az óvodai felzárkóztató programoknak csupán 11 százaléka tartalmaz cigány-népismereti elemeket, melyek általában kimerülnek néhány cigány mese felolvasásában, esetleg megtanításában.

Az óvodák számára példaértékű lehet az a Józsefvárosban folyó program, melynek keretein belül egyéni fejlesztő pedagógus segíti az óvónők munkáját: Az egyéni fejlesztő pedagógus az óvónők közreműködésével minden gyermekről személyiséglapot készít, majd ennek alapján dolgozzák ki a személyre szóló foglalkozásokat. A fejlesztőmunkához segédanyagként Porkolábné Balogh Katalin *Kudarca nélkül az iskolában* című könyvét használják. A józsefvárosi óvodák pályázatai utaltak arra, hogy az utóbbi évek fejlesztőprogramjának köszönhetően nőtt a beiskolázott cigánygyerekek létszáma (erre vonatkozó hiteles adat nem áll rendelkezésünkre, csupán a pályázatokban megfogalmazott közlésekre támaszkodhatunk).

Általánosságban minden érintett óvodáról elmondható, hogy nagy hangsúlyt helyeznek a nyelvfelzárkózásra, de az elnagyolt leírások alapján nehéz megítélni, hogy milyen a foglalkozások színvonala. Kizárólag egy-két esetben talákoztunk olyan leírással, melyben pontosan megfogalmazódik a szakmai igény például logopédus által vezetett dyslexia-prevenációs foglalkozások bevezetésére.

Iskolai programok

Az oktatásban lemaradó cigány származású tanulók számára készített iskolai felzárkóztató programok többsége nem lép túl a tantárgyi felzárkóztatás hagyományos keretein: a tanulmányi (órai) elvárások minimumát szeretnék ismétlésekkel elsajátíttatni a gyerekekkel. Ezt a tényt támasztja alá, hogy a pályázatukat beküldő iskolák 52 százalékában kizárólag hagyományos korrepetálás folyik, amely a leginkább problematikus két főtantárgy ismételt feldolgozására szorítkozik. A magyar nyelv és irodalom, illetve a matematika mellett gyakran tartanak korrepetálást más tantárgyakból is, de mindez nem nevezhető speciális cigány-felzárkóztató programnak, hanem csak hagyományos, tantárgyközpontú korrepetálásnak.⁵

Az elemzett programok többségénél nyilvánvaló, hogy a cigány származású tanulókat oktató pedagógusok hiányos tárgyi feltételek között (szakkönyvhiány) és képzettségbeli fogyatékoságok (például a cigányság kultúrájának nem ismerete) közepette tevékenykednek. A cigányság kultúrájával kapcsolatos ismereteik bővítése céljából a vizsgált 73 iskola közül csupán három (4 százalék) vette fel a kapcsolatot a helyi cigány kisebbségi önkormányzattal.

A pedagógusok felkészültségének hiányosságaiból adódhat, hogy rendkívül kevés azon iskolák száma, melyekben a tantárgyi felzárkóztatás cigány-népismereti oktatással párosul (23 százalék). A cigány nyelv ápolásával csupán egyetlen iskolában talákoztunk. A cigány-népismereti oktatás tekintetében is nagyon különböző programok indulnak az egyes iskolákban. Kevés az olyan program, mely a cigány kultúráról átfogó képet tud nyújtani a tanulóknak. Előfordult viszont több olyan eset is, amikor a cigány kultúrának csak egyetlen szegmensét építették be programjukba (például zene, tánc, irodalom).

Az iskolák nagyobb hányadában a cigány tanulókat nem elszigetelten oktatják, a felzárkóztató programokon etnikai hovatartozásuktól függetlenül vesznek részt a

tanulmányaikban lemaradó gyerekek. A nem etnikai alapon történő felzárkóztatástól elkülönülten és kis számban vannak olyan programok is, melyek kizárólag a cigány származású tanulóknak szólnak („etnikai órakeret”). A szociológiai értelemben nem hiteles minta következtében az iskolai összlétszámokra és az iskolákban tanuló cigány származású tanulókra vonatkozó számadatokból nem vontunk le következtetéseket.

Jelentős eredménynek tekinthető a Nagykanizsai Cigány Kisebbségi Önkormányzat általános iskolai munkaprogramjának oktatási segédanyaga. A segédanyag egyik legfigyelemreméltóbb vonása, hogy a cigány kultúrára vonatkozó elemei nem kizárólag a cigány származású tanulóknak szólnak, hanem a főtantárgyak menetébe beépítve a többi tanuló számára is fontos ismereteket tartalmaznak. Az ilyen jellegű segédanyagok használata nagymértékben megkönnyítheti azon pedagógusok munkáját, akik nagyobb számban oktatnak cigány származású gyerekeket. A pályázatokban nem találtunk arra vonatkozó adatot, hogy hány iskolában használják a helyi önkormányzatok által elkészített segédanyagot. Nagykanizsán kívül a megvizsgált iskolák közül csak kettőben vezettek be multikulturális oktatási programot.

Iskolai szocializáció

A felmérés során kis számban előfordultak olyan programok is, melyek a cigány származású tanulók társadalmi beilleszkedését segítő ismeretek és készségek átadására vállalkoztak. Mindösszesen 18 (24 százalék) olyan esettel találkoztunk, amikor valamilyen formában felmerültek a szocializáció kérdései és annak pedagógiai-módszertani vonzatai. E programok leggyakrabban a kommunikációs készség fejlesztését és a higiéniai alapismeretek átadását célozzák. Fontos lenne, hogy a programokat vezető pedagógusok ismerjék a cigánygyerekek szocializációjának jellegzetességeit. A pályázatokban leírtak nem utalnak arra, hogy a programokat vezető pedagógusok birtokában volnának a fenti ismereteknek. Kizárólag a pályázatok olvasva nehéz eldönteni, hogy mennyire lehet eredményes az ilyen részprogramok alkalmazása.

Noha számos korszerű nemzetközi kutatás a pozitív tanulói önkép kialakítását tekinti a felzárkóztatás kulcsfontosságú elemének, a cigánygyerekek iskolai önértékelési problémáival kapcsolatos ismereteink igen csekélyek. Talán ez a magyarázata annak, hogy tanulói önbecsüléssel, önértékeléssel kapcsolatos programokról viszonylag ritkán számolnak be a pályázatok írói. Mindössze öt pályázat tartalmaz ezzel kapcsolatos programot, de a pályázatok értékelése után sincsenek e programok hatékonyságával kapcsolatban megbízható ismereteink.

A felzárkóztató programok szervezeti keretei is igen változatos képet mutatnak. Többségük nem más, mint tanórán kívüli, heti 2-2 órás tantárgyi korrepetálás. Alsó tagozaton elsősorban a matematika, illetve a magyar nyelv és irodalom korrepetálását tartják szükségesnek, felső tagozaton több esetben mindez kibővül a többi tárgy (pl. történelem, fizika, kémia, idegen nyelvek stb.) felzárkóztató programjával. A programokban a tanórán kívüli felzárkóztatástól eltérő szervezeti megoldásokra is találunk példákat: differenciált óravezetés, napközis foglalkozások alatti felzárkóztatás, korrekciós osztály létrehozása, általános felzárkóztatás és szakköri foglalkozások túl-korosok számára. A pályázatok közel felénél (48 százalék) a tantárgyi felzárkóztatás heti 1-1 órás részprogramokkal egészül ki (helyes életvitelre, életmódra nevelés, kommunikációs-készségfejlesztés). A felzárkóztatás a helyi feltételektől függően egyéni, kis vagy nagy csoportos formában folyik.

Az a tény, hogy a pályázatok több mint felének leírása hiányos, és nem terjed ki a program részletes ismertetésére, megnehezíti a véleményalkotást. A hiányos leírások hatására többször megfogalmazódik a kérdés, hogy vajon működő programokról van-e szó. Az intézmények vezetői számos esetben arról panaszkodnak, hogy a támogatás összege nem elegendő a program hatékony megvalósítására. Feltételezhető finanszírozási gondjaik következtében felmerül a gyanú, hogy a pályázatban kért támogatást több esetben nem a törvényben leírt feltételek szerint használják fel.

Következtetések és ajánlások

Az alábbi ajánlások egyike sem *merít* közvetlenül a fenti elemzésből, inkább e korlátozott terjedelmű empirikus anyagra épülő elemzés legfontosabb következtetéseit gondolják tovább, és helyezik be a hazai oktatáspolitikai közegébe. Az óvodai programok egyik legfontosabb feladata, hogy a rossz szociális háttérű, ingerszegény környezetben élő gyermekek fejlődését segítse elő, és érje el, hogy a lassabban fejlődő gyermekek tudása, attitűdje és készségei közelítsék meg a koruknak megfelelő szintet. A cigány származású gyermekek lemaradása már az óvodában megkezdődik. Megfelelő fejlődésükhöz nem csupán differenciált, hanem *egyéni felzárkóztatásra* is szükség van. Az egyéni fejlesztő pedagógus közreműködése nagymértékben megkönnyíthetné az óvónők munkáját. Feladata az lenne, hogy a gyermekek hiányosságaitól függően egyéni programokat dolgozzon ki, és folyamatosan figyelemmel kísérje és dokumentálja a gyermekek fejlődését.

Fontos lenne, hogy az óvónők megismerkedjenek néhány speciális cigány hagyománnyal, szokással, hogy megértsék a cigánycsaládok sajátos világát, az itt felnövő gyermekeket érő eltérő szocializációs hatásokat és ezek kapcsolatát viselkedésükkel. Ennek érdekében az óvónőképzés tanterveibe és tankönyveibe egy kötelező (vizsgaköteles) cigány-népismereti pedagógiai módszertani modult kell beilleszteni.

Mind az elemzés tanulságai, mind pedig a vizsgálat szakmai kontrollja szerint az elkészítendő programcsomag egyik legfontosabb feladata az, hogy az alsó fokú oktatási intézmények ne feltétlenül külön, a többiektől elzárta segítsék cigány tanulóikat a felzárkózásban, hanem a többi lemaradóval együtt vegyenek részt e programokon. Mindez természetesen az általános iskolai képzés számára biztosított speciális támogatás etnikai jellegének *középtávú* újragondolását jelentheti.

Arra van szükség, hogy ne csak az a fajta hagyományos tantárgyi felzárkóztatás működjön, amely a minimális követelmények elsajátítására, az órai anyag szolgai ismétlésére szorítkozik, hanem újfajta pszichológiai és pedagógiai módszerek alkalmazásával segítsék a pedagógusok a tanulókat a törzsanyag elsajátításában. A feltárt problémák fényében az órai tananyag átismétlése mellett elsősorban a tantárgyakat „keresztüljáró” kompetenciák elsajátítására helyezendő a szakmai hangsúly. Tartalmi fejlesztéssel a törzsanyag elsajátításának gyorsasága és a készség-és attitűdfejlesztés fontossága szakmai szempontból kibékíthetőnek tűnik.

A jelenleg folyó felzárkóztatás keretein belül esetenként felbukkanó cigány-népismereti elemeket a történelem, a magyar irodalom és nyelvtan, illetve az osztályfőnöki óra menetébe lehetne beilleszteni, így nem csak a cigány tanulóknak lesz lehetőségük saját kultúrájuk megismerésére. Fontos, hogy az órarenden belüli népismereti elemek harmonikusan illeszkedjenek a tananyagba, és ne járjanak az iskolai cigány tanulók „megjelölésével”. A cigány zene, tánc és képzőművészet ápolására szakköri foglalkozásokon kerülhet sor.

Az országos pedagógus-továbbképzési rendszer jelenleg folyó átalakulása érintheti a felzárkóztatás területét is. A felzárkóztató programok továbbképzésben történő megjelenítése érdekében kívánatos a cigány tanulókra összpontosító képzések egységes megjelenítése és érdekképviselete a továbbképzési program-akkreditáció rendszerében.

JEGYZETEK

Ezt az elemzést a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Civil Kapcsolatok Igazgatóságának vezetője, Radó Péter igazgató rendelte meg az Expanzió Humán Tanácsadótól.

¹ A felmérésben vizsgált óvodák regionális megoszlása a következő: kistelepülések: 31 százalék, nagy- és középtelepülések: 29 százalék, Budapest: 40 százalék. A felmérés során megvizsgált iskolák regionális megoszlása a következő: nagy- és középtelepülések: 43 százalék, kistelepülések: 38 százalék, Budapest: 19 százalék.

² A szempontrendszer és a következtetések külső szakmai kontrollját Debre Istvánné és Imre Anna végezte. A pályázatokat a következő szempontrendszer alapján értékeltük: a program készítője, intézmény megnevezése; a program bevezető éve; célcsoport, etnikai tanulók létszáma; a program tartalma, tematikája, tantárgyai; a program taneszközei; a program keretei (óraszám); a program értékelése; a program részletezése; egyéb észrevételek.

³ MKM 1992/1993-as iskolastatisztikai adatok.

⁴ 1995. évi CXXI. törvény 3. számú melléklet 10/k.

⁵ Az iskolai felzárkóztató programok megoszlása tartalmi szempontból a következő: a) csak tantárgyi felzárkóztatás: 52 százalék, b) készségfejlesztés vagy népismereti részprogramokkal kiegészített tantárgyi felzárkóztatás: 45 százalék, c) csak készségfejlesztő program: 3 százalék.

JÁNOS SETÉNYI

Special Gypsy Educational Programs in Elementary Schools

The article analyses specific educational project proposals submitted to the Hungarian Ministry of Culture and Education. Their aim was to get state support for special programs in elementary schools to improve Roma/Gypsy school-children's education. Three different models function: (a) special activity within the curriculum, (b) extra teaching courses beyond the curriculum and (c) complex programs for assisting children fallen behind in education. Activity and efficacy of these programs vary greatly. The most successful and promising are those which set out from the social and cultural characteristics of the Gypsy communities.